

مذاهب در ایران

مهدی عرفانیان

محمد حسن بهشتی

آشادات دانشگاه ادیان مذاهب

معاونت پژوهش

۱۴۰۰

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى
وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ
عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾

حجرات (۴۹)، ۱۳

Farmanian, Mehdi - مهدی، فرمانیان، ۱۳۵۲ -

مذاهب در ایران / مهدی فرمانیان، محمدحسن بهشتی

قم: انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب، ۱۴۰۰

: ۳۹۱ ص.

: انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب؛ ۲۱۳

: ۹۷۸-۶۲۲-۹۸۵۲-۲۳-۰۰

: فیبا.

: ایران -- دین -- تاریخ

: Iran -- Religion -- History

: بهشتی، محمدحسن، ۱۳۶۸-

: دانشگاه ادیان و مذاهب. معاونت پژوهشی

: دانشگاه ادیان و مذاهب

: ۴۴/ف/۲۲۷۰ BL

: ۲۰۰/۹۵۵

: ۸۴۴۸۴۸۷

سرشناسه

عنوان و نام پدیدآور

مشخصات نشر

مشخصات ظاهری

فروست

شابک

وضعیت فهرست نویسی

موضوع

موضوع

شناسه افزوده

شناسه افزوده

شناسه افزوده

رده بندی کنگره

رده بندی دیویی

شماره کتابشناسی ملی

قم، پردیسان، روبه‌روی مسجد امام صادق (علیه‌السلام)، دانشگاه ادیان و مذاهب.

تلفن: ۱۳-۰۲۵-۳۳۸۰۲۶۱۰ ، ۰۲۵-۳۳۸۰۳۱۷۱

تلفکس مرکز پخش و فروش: ۰۲۵-۳۳۸۰۶۶۵۲

فروشگاه اینترنتی:

www.Adyanpub.com @ketabsara_adyan

مذاهب در ایران

- نویسندگان: مهدی فرمانیان، محمدحسن بهشتی
- ناشر: انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب
- نوبت چاپ: اول، پاییز ۱۴۰۰
- طراح: مهدی محمدی شجاعی، شهرام بردبار
- صفحه آرا: فاطمه سادات هاشمی
- چاپ: موسسه بوستان کتاب
- شمارگان: ۵۰۰ نسخه
- مرجع قیمت: وب‌سایت رسمی انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب
- شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۸۵۲-۳۳-۰

(کلیه حقوق محفوظ و مخصوص ناشر است)

تکثیر، انتشار و بازنویسی این اثر یا قسمتی از آن به هر شیوه (از قبیل چاپ، فتوکپی، الکترونیکی، صوت و تصویر) بدون اجازه مکتوب ناشر ممنوع و پیگرد قانونی دارد.

۱۱۰/۳

فهرست مطالب

پیش‌گفتار	۱۱
-----------------	----

بخش اول: مذاهب اهل سنت در ایران / ۱۵

فصل اول: جمعیت اهل سنت ایران / ۱۷

گفتار اول: اهل سنت شمال کشور	۲۴
۱. استان گلستان	۲۴
۲. استان خراسان شمالی	۲۸
۳. استان گیلان	۲۹
گفتار دوم: اهل سنت شرق ایران	۲۹
۱. استان سیستان و بلوچستان	۲۹
۲. استان خراسان جنوبی	۳۱
۳. استان خراسان رضوی	۳۲
۴. استان کرمان	۳۳
گفتار سوم: اهل سنت جنوب	۳۴
۱. استان هرمزگان	۳۴
۲. استان فارس	۳۴
۳. استان بوشهر	۳۵
گفتار چهارم: اهل سنت شمال غرب	۳۶
۱. استان کردستان	۳۶
۲. استان کرمانشاه	۳۸
۳. استان آذربایجان غربی	۳۹
۴. استان اردبیل	۴۰

فصل دوم: مذاهب و جریان‌های فکری اهل سنت ایران / ۴۱

گفتار اول: شافعیان در ایران	۴۲
۱. امام شافعی: مؤسس مذهب	۴۳

۴۴	۲. آثار و کتب شافعی
۴۴	۳. اصول مذهب شافعی
۴۶	۴. علل گسترش فقه شافعی
۴۷	گفتار دوم: اشاعره در ایران
۴۸	۱. اشعری، مؤسس اشاعره
۴۹	۲. تاریخ گسترش اشاعره
۵۱	۳. تحولات فکری اشاعره
۵۳	۴. عقاید و باورهای اشاعره
۵۵	گفتار سوم: اخوان المسلمین ایران (جماعت دعوت و اصلاح)
۵۵	۱. شروع فعالیت‌های اخوان المسلمین در ایران
۵۷	۲. جماعت دعوت و اصلاح
۵۸	۳. اندیشه‌های جماعت
۵۹	گفتار چهارم: مکتب قرآن کردستان
۶۰	۱. کاک احمد مفتی‌زاده، بنیان‌گذار مکتب
۶۱	۲. مکتب قرآن در گنبد زمان
۶۲	۳. اندیشه‌های احمد مفتی‌زاده
۶۴	گفتار پنجم: حنفیان در ایران
۶۵	۱. امام ابوحنیفه؛ مؤسس مکتب
۶۶	۲. عقاید ابوحنیفه
۶۷	۳. اصول مذهب ابوحنیفه
۶۸	۴. قیاس و استحسان نزد ابوحنیفه
۶۹	۵. ویژگی‌های فقه حنفی
۷۰	گفتار ششم: ماتریدیه در ایران
۷۰	۱. مکتب ماتریدیه
۷۱	۲. تاریخ گسترش ماتریدیه
۷۲	گفتار هفتم: دیوبندیه در ایران
۷۳	۱. شاه ولی‌الله دهلوی، رهبر فکری دیوبندیه
۷۶	۲. مدرسه فکری شاه ولی‌الله دهلوی
۷۷	۳. انقلاب مردم هندوستان علیه بریتانیا
۷۸	۴. تأسیس مدرسه دارالعلوم دیوبند
۷۹	۵. اندیشه‌های دیوبندیه

۸۰	۶. گرایش های فکری دیوبندیه
۸۶	۷. دیوبندیه در ایران
۸۸	گفتار هشتم: طریقت قادریه در ایران
۹۰	۱. قادریه و دولت عثمانی و صفوی
۹۱	۲. قادریه در ایران
۹۱	۳. سلسله مراتب در طریقت قادریه
۹۳	۴. ویژگی های مناسکی قادریه ایران
۹۶	۵. آداب ورود به طریقت قادریه و خروج از آن در ایران
۹۷	۶. باورها و عقاید طریقت قادریه
۹۸	۷. قادریه برزنجی
۱۰۱	۸. قادریه طالبانی
۱۰۳	۹. آداب و رسوم زنان تصوف
۱۰۳	گفتار نهم: طریقت نقشبندیه در ایران
۱۰۵	۱. خواجه بهاء الدین مؤسس طریقت
۱۰۵	۲. تاریخ گسترش نقشبندیه
۱۰۸	۳. بزرگان طریقت نقشبندی
۱۱۰	۴. ویژگی های اجتماعی نقشبندیه
۱۱۳	۵. اصول یازده گانه طریقت نقشبندیه
۱۱۶	۶. نقشبندیه در ایران
۱۱۸	۷. مولانا خالد نقشبندی و نقش او در گسترش طریقت در ایران
۱۲۰	۸. شیخ محمد عثمان سراج الدین اول
۱۲۱	۹. برخی دیگر از خاندان سراج الدینی
۱۲۶	۱۰. شاخه های نقشبندیه کردستان و کرمانشاه
۱۲۷	۱۱. آداب و رسوم نقشبندیه کردستان
۱۲۹	۱۲. نقشبندیه در گلستان
۱۳۳	۱۳. نقشبندیه در خراسان
۱۳۵	۱۴. نقشبندیه در آذربایجان غربی
۱۳۵	۱۵. نقشبندیه در تالش
۱۳۶	گفتار دهم: طریقت بریلویه در ایران
۱۳۶	۱. تاریخ پیدایش
۱۳۷	۲. تاریخ تطور و تحولات

۳. زندگانی علمی مؤسس بریلوی ۱۳۹
۴. بریلویه از نگاه مخالفان ۱۴۰
۵. جواب بریلویه به مخالفان ۱۴۱
۶. مواضع بریلویه درباره وهابیت ۱۴۱
۷. رابطه بریلویه با شیعه ۱۴۲
۸. شاخص‌های فکری و علمی برجسته بریلویه ۱۴۳
۹. جایگاه و منزلت پیامبر اسلام ﷺ از دیدگاه بریلویه ۱۴۶
۱۰. امامت ظاهری و باطنی ۱۴۷
۱۱. امامان دیگر در نگاه بریلویه ۱۵۰
۱۲. انتظار موعود و مهدویت از نگاه بریلویه ۱۵۱
۱۳. غوثیت ۱۵۲
۱۴. تکفیر و جهاد ۱۵۲
۱۵. وضعیت فعلی بریلویه: جمعیت و جغرافیای سرزمینی ۱۵۳
۱۶. مهم‌ترین منابع برای آشنایی با اندیشه بریلویه ۱۵۴
۱۷. پایگاه اجتماعی ۱۵۶
۱۸. قدرت رسانه‌ای ۱۵۸
۱۹. دولت‌های مدافع و کشورهای همسایه ۱۶۰
۲۰. آسیب‌ها و دشواری‌ها ۱۶۱
- گفتار یازدهم: مودودی ۱۶۳
۱. تأسیس جماعت اسلامی ۱۶۴
۲. جایگاه و شخصیت ابوالاعلی مودودی ۱۶۶
۳. افکار و اندیشه‌های مولانا مودودی ۱۶۷
۴. معانی صحیح «الله»، «رب»، «عبادت» و «دین» نزد مودودی ۱۶۸
۵. حکومت اسلامی ۱۶۸
۶. تقریب و وحدت اسلامی در نگاه مودودی ۱۷۰
۷. تصوف به معنای زهد ۱۷۱

فصل سوم: ذکریه/۱۷۳

۱. پیدایش ذکریه ۱۷۴
۲. ذکریه‌ها پس از تشکیل کشور پاکستان ۱۷۶
۳. باورها و عقاید ۱۷۷

پیش‌گفتار

امروزه در ایران، مذاهب اسلامی در کنار هم به صورت مسالمت‌آمیز زندگی می‌کنند. در طول تاریخ هم به یکدیگر احترام گذاشته و با هم نسبت سببی و نسبی پیدا کرده‌اند. برخی از مذاهب اسلامی در ایران حضور داشته‌اند اما اکنون دیگر پیروانی در ایران ندارند و صرفاً در کتب تاریخ و جغرافیا یادى از این مذاهب شده است. در قرون سوم تا پنجم در شهرى مذاهب مختلفی همچون نجاریه و کرامیه حضور داشتند که دیگر قرن‌ها است از بین رفته‌اند، یا زیدیه در شمال ایران که روزگاری حضوری پررنگ داشته اما از قرن دهم به بعد زیدیه در ایران حضور ندارد.

اکنون مذاهب مختلفی در گوشه و کنار ایران اسلامی زندگی می‌کنند که اطلاعات عموم محققان از این مذاهب بسیار کم است. در این اثر در پی آنیم که به مذاهب مختلف شیعه و اهل سنت در ایران بپردازیم، البته به مذهب اکثریت شیعیان ایران نمی‌پردازیم. شیعه اثناعشری بیش از ۸۵ درصد از جمعیت ایران را تشکیل می‌دهد و بیشتر در مرکز ایران حضور دارد. ۱۵ درصد بقیه جمعیت ایران را ادیان و مذاهب دیگر، اعم از مسیحی، یهودی، زرتشتی، صابئان، اهل سنت (با مذاهب گوناگون) و شیعیان غیراثناعشری (با طیف‌های مختلف) تشکیل می‌دهند. حدود ۱۲ درصد از جمعیت ایران را اهل سنت تشکیل می‌دهند و کمتر از سه درصد از جمعیت ایران را هم مذاهب و ادیان دیگر تشکیل می‌دهند.

مذاهب اهل سنتی که در ایران پیروانی دارند عبارت‌اند از: شوافع و احناف، که اکثر شافعیان، از نظر کلامی، اشعری هستند، و اکثر حنفیان، ماتریدی و دیوبندی‌اند. به غیر از شافعیان و حنفیان، برخی از سلفیان و غیرمقلدها نیز در ایران به صورت متفرقه زندگی می‌کنند که در برخی استان‌ها حوزه علمیه هم دارند. در میان اهل سنت، طریقت‌های صوفیه نیز وجود دارند. از طریقت‌های موجود، سلاسل قادریه، نقشبندیه و بریلویه در میان اهل سنت ایران حضور دارند. همچنین، در میان اهل سنت، جریان‌هایی مثل

اخوان المسلمین، مکتب القرآن، طرفداران ابوالاعلی مودودی و فرقه‌هایی مثل ذکریه نیز در ایران پیروانی دارند که در بخش اهل سنت ایران به تفکرات آنها می‌پردازیم.

شافعیان در غرب و جنوب کشور هستند و در استان‌های کرمانشاه، کردستان، آذربایجان غربی، اردبیل، گیلان، هرمزگان، بوشهر و فارس زندگی می‌کنند. تخمین زده می‌شود جمعیت شافعیان کمتر از پنج میلیون نفر باشد. حنفیان در استان‌های گلستان، خراسان شمالی، خراسان رضوی، خراسان جنوبی، سیستان و بلوچستان، شرق استان هرمزگان و جنوب شرقی کرمان حضور دارند. تخمین زده می‌شود کمتر از چهار میلیون و پانصد هزار نفر از جمعیت کشور را حنفیان تشکیل می‌دهند.

همچنین، فرقه‌های شیعه‌ای که در ایران پیروانی دارند، به غیر از مذهب اکثریت شیعیان ایران، عبارت‌اند از: اسماعیلیه، شیخیه، اهل حق و طریقت‌های صوفی شیعه، شاه نعمت‌اللهیه، گنابادیه، ذهبیه، نوربخشیه و برخی دیگر از طریقت‌های کوچک صوفی، که در بخش «شیعه در ایران» به این تفکرات می‌پردازیم.

اسماعیلیه بیشتر در تهران، قائنات (قهستان) خراسان و شهر بابک کرمان زندگی می‌کنند. می‌توان گفت حدوداً می‌توان هزار نفر از اسماعیلیان نزاری آقاخانیه در ایران زندگی می‌کنند. در کنار اسماعیلیه باید از شیخیه در ایران سخن گفت. مرکز اصلی شیخیه، شهر کرمان است که به شیخیه کرمانیه هم مشهورند. برخی از فرقه‌های شیخیه در شهر مشهد، جندق و تبریز حضور کم‌رنگی دارند. تعداد دقیق شیخیه در ایران مشخص نیست و چند ده هزار نفر تخمین زده می‌شود. در کنار شیخیه و اسماعیلیه، اهل حق در ایران حضور دارند و در کرمانشاه و بسیاری از شهرهای ایران پراکنده‌اند، از کلاردشت گرفته تا جاجروود و تویسرکان در همدان. تخمین زده می‌شود حدود هشتصد هزار نفر از اهل حق در ایران زندگی می‌کنند. در کنار این مذاهب شیعی، در میان شیعیان ایران، طریقت‌ها و سلاسل صوفیه هم زندگی می‌کنند که معروف‌ترین طریقت صوفی شیعه اثناعشری، طریقت گنابادیه است که تخمین زده می‌شود حدود یک میلیون طرفدار این طریقت باشند. البته رهبران این فرقه، پیروان خود را تا سه میلیون نفر هم تخمین می‌زنند که به نظر می‌رسد همان یک میلیون نفر به واقع نزدیک‌تر است. ذهبیه در تهران و دزفول و برخی از شهرهای دیگر زندگی می‌کنند که پیروانشان چند هزار نفری تخمین زده می‌شود. بقیه طرائق صوفی شیعه اثناعشری اهمیت چندانی ندارند و تعداد پیروانشان چشمگیر نیست.